

KOPSAVILKUMS — ĪPAŠĀ TĒMA

NARKOTIKAS UN NEAIZSARGĀTĀS JAUNIEŠU GRUPAS

Ievads

„Nemot vērā, ka ES ir 2 miljoni problemātisko narkotiku lietotāju, ir pēdējais laiks izglītot neaizsargātās grupas, it īpaši jauniešus, par narkotiku lietošanas riska veidiem.”

Eiropas Komisijas priekšsēdētāja vietnieks Žaks Baro 2008. gada septembrī.

Eiropas sociālajā politikā jau ilgu laiku ir noteiktas nelabvēlīgā sociālā vidē esošās iedzīvotāju grupas, kas ir pakļautas iespējamai sociālai atstumtībai. Šīs „neaizsargātās grupas” ir plašākā sabiedrībā esošas specifiskas iedzīvotāju grupas, kurām ir raksturīga virkne problēmu, sākot no vājas veselības, psihoaktīvo vielu lietošanas un nekvalitatīva uztura līdz zemākam izglītības līmenim. Identificētajām neaizsargāto jauniešu grupām, piemēram, aprūpes iestādēs dzīvojošajiem bērniem vai jauniešu vecuma bezpajumniekiem var būt raksturīga agrāk uzsākta, biežāka vai problemātiskāka narkotiku lietošana. Tāpat viņiem straujāk var attīstīties problemātiskā narkotiku lietošanas fāze.

Neaizsargāto grupu identificēšana klūst par nozīmīgu instrumentu, lai virzītu un īstenotu narkotiku politiku attiecībā uz mērķgrupām un ģeogrāfiskajiem reģioniem, kuros pastāv augstāks problemātiskās narkotiku lietošanas risks. Eiropā iejaukšanās pasākumi, kas orientēti uz neaizsargātajām grupām un tiek dēvēti par „selektīvo profilaksi”, ierņem arvien redzamāku vietu narkotiku politikā un sasniedz arvien labāku izstrādes un izvērtēšanas kvalitāti.

EMCDDA īpašā tēma „*Narkotikas un neaizsargātu jauniešu grupas*” izvērtē 30 valstīs (¹) izstrādātās politikas un iejaukšanās pasākumus neaizsargāto personu grupām 15–24 gadu vecumā.

Neaizsargātību pēc būtības nosaka tas, vai noteikta grupa, nemot vērā tās sociāli demogrāfiskos faktorus un attiecīgos riska faktorus, ir pakļauta paaugstinātam narkotiku lietošanas riskam un ar to saistītajām problēmām. Eiropā šīm grupām tiek pievērsta īpaša uzmanība, izstrādājot rīcības plānus pieprasījuma samazināšanai. Īpašajā tēmā tiek noteiktas neaizsargātās grupas, uz kurām ir attiecināma narkotiku politika ziņojumā iekļautajās valstīs, kā arī tiek sniegti programmu piemēri, kas piedāvā daudzsološus rezultātus un labākās prakses modeļus.

Riska grupu identificēšana: arvien lielāka vienprātība

- ES dalībvalstīs vērojama arvien lielāka vienprātība attiecībā uz jauniešu grupām, kas ir īpaši neaizsargātas pret narkotiku lietošanu. Piemēram, jaunieši likumpārkāpēji; valsts aprūpē esošie jaunieši; jaunieši ar nepabeigtu vidējo izglītību un skolnieki ar sociālām vai mācību problēmām; jaunieši, kas dzīvo nelabvēlīgās ģimenēs un/vai vidē, kurā koncentrēti dažādi ar narkotiku lietošanu saistīti riska faktori un problēmas. Grupas savstarpēji pārklājas, un jaunieši, kas pieder vairākām neaizsargātajām grupām, ir pakļauti augstākam riskam.
- Neskatoties uz plašo vienprātību, Eiropas līmenī joprojām nav panākta vienošanās par standartizētu neaizsargātības definīciju. Dalībvalstīs pastāv atšķirīgi faktori, kas nosaka grupas „neaizsargātību”. Parasti dalībvalsts norādītais neaizsargāto jauniešu skaits atbilst valsts iestāžu aprūpē esošo jauniešu un jauniešu likumpārkāpēju kopskaitam. Tikai dažās valstīs jautājums par neaizsargāto jauniešu grupām tiek skatīts plašākā perspektīvā.
- Šī īpašā tēma parāda, kā ziņojumā iekļautās valstis ir novērtējušas savas valsts neaizsargātajām grupām paredzēto iejaukšanās pasākumu nodrošināšanu (pilnā/visaptverošā apjomā; ierobežotā apjomā; pasākumi nav nodrošināti/ir nodrošināti reti), kā arī to vietu nacionālajos politikas

(¹) 27 ES dalībvalstis, kā arī Horvātija, Turcija un Norvēģija.

dokumentos (prioritāra nozīme, pieminēti, nav pieminēti) un iejaukšanās pasākumu īstenošanas veidu (izmantojot vai nu darbu birojos un iestādēs, neaizsargāto grupu pārstāvjiem ierodoties saņemt attiecīgos pakalpojumus, vai visaptrverošas palīdzības programmas, sniedzot pakalpojumus mājās vai strādājot ielās). Ziņojumā aplūkotās neaizsargātās grupas ir klasificētas šādi:

- **Neaizsargātās grupas, kurām pastāv saikne ar noteiktām iestādēm**

Jaunieši ar nepabeigtu vidējo izglītību un mācību kavētāji, aprūpes iestādēs dzīvojošie bērni un jaunieši likumpārkāpēji.

- **Neaizsargātie iedzīvotāji attiecīgajā kopienā**

Neaizsargātās ģimenes, jaunieši bezpajumnieki, jaunieši, kas dzīvo nelabvēlīgā vidē un jaunieši – minoritāšu pārstāvji.

Teorētiskais pamats: neaizsargāto grupu „pretestības” spēju stiprināšana

- Selektīvās profilakses programmu mērķis ir stiprināt „pretestību” narkotiku lietošanai. To iecerēts sasniegta trīs līmeņos: individuālajā („pretestība” paša spēkiem), ģimenes (audzināšanas stilī) vai sabiedriskajā (vienotība un organizēta rīcība).

Likumdošana un politika: solījumu un reālo darbu nesakritība?

- 13 Eiropas valstis ziņoja par neaizsargāto jauniešu grupu iekļaušanu primārajos tiesību aktos. Šie tiesību akti ir iedalāmi divās kategorijās: likumi, kas definē noteiktas neaizsargātās grupas, un likumi, kas nosaka vispārīgu vai specifisku rīcību attiecībā uz šīm grupām.
- Kopš 2004. gada neaizsargātās grupas kā prioritāte ir norādītas arvien lielākā skaitā narkotiku politiku, šīs grupas ir kļuvušas par sociālās politikas sastāvdāļu lielākajā daļā no ziņojumā iekļautajām valstīm (no 16 līdz 22 valstīm atkarībā no konkrētās grupas). Tomēr neaizsargātajām grupām paredzēto iejaukšanās pasākumu skaita pieaugums ir nevienmērīgs, un pieaugums ir vērojams tikai attiecībā uz aprūpes iestādēs esošajiem jauniešiem un imigrantiem. Līdz ar to pastāv acīmredzama nesakritība starp politisko gribu un praktisko īstenošanu.

Rīcības plāni: plaša vienprātība, bet maz vienotu definīciju

- Skolās veiktās aptaujas apliecina izteiktu korelāciju starp mācību kavējumiem un narkotiku lietošanu. Tomēr tiek sniegta trūcīga informācija par veiktajiem iejaukšanās pasākumiem, kuru mērķgrupa būtu jaunieši ar nepabeigtu vidējo izglītību. Vairākās valstīs tiek piedāvātas alternatīvas mācību programmas, nevis pasākumi „skolas noguruma” pārvarēšanai; tikai triju dalībvalstu narkomānijas novēršanas stratēģijā ir norādīti īpaši iejaukšanās pasākumi mācību kavētājiem, kas lieto narkotikas.
- Pētījumi apliecina izteiktu korelāciju arī starp narkotiku lietošanu un atrašanos valsts aprūpes iestādēs. Desmit valstu politikā valsts iestāžu aprūpē esošajiem bērniem ir pievērsta maksimāla uzmanība. Tomēr valsts aprūpes iestādēs esošo jauniešu skaitu dažādās ziņojumā iekļautajās valstīs nav iespējams salīdzināt definīciju un pasākumu atšķirību dēļ.
- Attiecībā uz jauniešiem likumpārkāpējiem gandrīz visas dalībvalstis ziņo par alternatīvām iespējām, ar kurām tiek aizstāts ieslodzījums vai soda sankcijas. Tomēr pastāv būtiskas atšķirības šo alternatīvu praktiskajā īstenošanā.
- 13 valstis ziņojumā norāda, ka uz ģimenēm orientētie profilakses pasākumi pārsvarā ir selektīvi (t.i., tie galvenokārt attiecas uz neaizsargātām ģimenēm). Tomēr tikai septīnas no ziņojumā iekļautajām 30 valstīm norāda, ka tiek īstenoti „pilna apjoma vai visaptrveroši” iejaukšanās pasākumi attiecībā uz psihoaktīvo vielu lietošanu ģimenē, piecas valstis – attiecībā uz „ģimenes konfliktiem un vecāku nolaidību”, četras – attiecībā uz „nelabvēlīgiem sociālajiem faktoriem (piemēram, bezdarbu)”, palīdzību kriminālajā tiesvedībā vai palīdzību izstumtām etnisko minoritāšu ģimenēm, bet trīs valstis – attiecībā uz ģimenēm ar garīgās veselības problēmām.
- Bezpajumtnieka statuss arī ir saistāms ar narkotiku lietošanu, un vairākos pētījumos psihoaktīvo vielu lietošana tiek norādīta kā otrs visizplatītākais iemesls, kura dēļ cilvēki kļūst par bezpajumtniekiem. Vairums Eiropas valstu ziņo par augstu problemātisko psihoaktīvo vielu lietošanas līmeni bezpajumtnieku vidē. Alkohols ir visbiežāk lietotā viela, bet izplatīta ir arī nelegālo

narkotiku, vairāku narkotiku vienlaicīga lietošana un narkotiku injicēšana. Īpaši neaizsargāti ir bērni, kas aizbēg no mājām vai – vēl biežāk – no valsts aprūpes iestādēm un pēc tam kļūst par bezpajumtniekiem.

- Eiropā nepastāv vienota „nelabvēlīgas dzīves vides” definīcija, un ziņojumos tiek norādīts, ka būtiska selektīvās narkomānijas profilakses mērķgrupa ir nelabvēlīgā vidē dzīvojošie neaizsargātie jaunieši. Tomēr septiņās valstīs jau pašlaik tiek pievērsta maksimāla uzmanība (prioritārs vai politiskā pieminēts jautājums un pilnapjomā vai visaptveroša pasākumu nodrošināšana) nelabvēlīgā vidē dzīvojošiem jauniešiem. Eiropas valstis norāda, ka šāda dzīves vide parasti ir koncentrēta pilsētās, bieži vien – konkrētos māju kvartālos, kuros dzīvo cilvēki ar zemiem ienākumiem.
- Eiropā nepastāv arī vienotas etnisko grupu vai migrantu definīcijas, un katra Eiropas valsts šo iedzīvotāju daļu definē atšķirīgi. Attiecībā uz narkotiku lietošanu ir vērojams, ka piederība etniskām minoritātēm visumā ir aizsargājošs faktors, jo dažās migrantu un etniskajās grupās psihoaktīvo vielu lietošana līmenis zemāks nekā sabiedrībā kopumā. Tomēr kopaina ir atšķirīga atkarībā no konkrētās valsts un dažādām etniskajām grupām.

Secinājumi

- Saistība starp vairākiem riska un aizsargājošajiem faktoriem un problemātisko narkotiku lietošanu jauniešu vidū ne vienmēr ir uzskatāma par cēloņsakarību. Neaizsargāto jauniešu grupu noteikšana nenozīmē drošu narkotiku lietošanas prognozi, bet to var izmantot kā būtisku sākumpunktu politikas un iejaukšanās pasākumu izstrādē.
- Pašlaik Eiropā periodiski tiek veikta neaizsargāto grupu uzraudzība. Eksperti vai ekspertu grupas no 30 ziņojumā iekļautajām valstīm iesniedz EMCDDA savu novērtējumu strukturētu aptaujas veidlapu formā. Pašlaik neaizsargātajām grupām paredzētie iejaukšanās pasākumi ziņojumā iekļautajās valstīs tiek kontrolēti trīs līmenos, pamatojoties uz: i) to nozīmību politikas kontekstā, piemēram, vai neaizsargātās grupas ir pieminētas nacionālajos narkotiku politikas dokumentos, ii) ziņojumiem par iejaukšanās pasākumu apjomu un iii) iejaukšanās pasākumu īstenošanas veidu. Pašlaik valstis par katru no līmeņiem sniedz kvalitatīvu novērtējumu. Tomēr joprojām netiek sistemātiski kontrolēta informācija par iejaukšanās pasākumu nodrošinājuma apjomu, piemērotību un saturu. Daži konkrētu projektu apraksti ir pieejami EMCDDA *EDDRA* datubāzē (²), un tie var kļūt par veiksmīgu modeli rīcībai nākotnē.
- Lai gan vairums valstu piedāvā kompleksus pasākumus, tomēr ir vērojams biroju darba (neaizsargāto grupu pārstāvji ierodas saņemt attiecīgos pakalpojumus) pārsvars pār proaktīvām palīdzības programmām, darbu ar neaizsargātajiem cilvēkiem veicot ielās un viņu mājās. Joprojām īpaši trūkst pasākumu, kas būtu paredzēti grūti sasniedzamām grupām. Vienlaikus ir raksturīgi, ka ziņojumā iekļauto valstu iejaukšanās pasākumi ir vērsti uz informācijas sniegšanu, neveicot izvērtēšanu, un būtu iespējams sasniegt labākus rezultātus, ja pasākumos plašāk tiktu izmantotas esošās profilakses teorijas par pretestības stiprināšanu. Dažkārt iejaukšanās pasākumos izpaužas pieeja, ka tiem ir jānovērš ar narkomānijas problēmām saistītie neaizsargātības faktori, nevis jārisina pati narkotiku lietošanas problēma. Koncentrēšanās uz mērķgrupām raksturīgākajiem neaizsargātības faktoriem parasti nozīmē mācību rezultātu uzlabošanu, piesaistīšanu skolai, efektīvākus audzināšanas mehānismus un cilvēka spējas tikt galā paša spēkiem.
- Trīs gadus pēc iepriekšējā EMCDDA ziņojuma par neaizsargātajām grupām joprojām trūkst apjomīgu nacionālu un starptautisku pētījumu, lai novērtētu neaizsargātajām grupām paredzēto profilaktisko pasākumu efektivitāti, vienlaikus nodrošinot datu salīdzināšanas iespēju. Kopumā dalībvalstīs trūkst salīdzinošo pētījumu par neaizsargātības faktoriem un neaizsargātajām grupām. Pētījumiem par neaizsargātajām grupām vajadzētu būt gan kvalitatīviem, cieši kopsaistot tos ar vietējo vai attiecīgās valsts kontekstu, gan kvantitatīviem, lai būtu iespējams salīdzināt datus visā Eiropā. Tomēr viena no pētījumu problēmām ir fakts, ka psihoaktīvo vielu lietošana ļoti bieži ir saistīta ar specifisku kontekstu.
- Neaizsargāto grupu identificēšanai un attiecīgai selektīvai profilaksei var būt izšķiroša nozīme narkotiku lietošanas apkarošanā. Tas īpaši attiecas uz tām grupām, kas narkotiku lietošanu

(²) <http://www.emcdda.europa.eu/themes/best-practice>

neuzskata par problēmu. Viens no šīs īpašās tēmas secinājumiem – ir nepieciešams rast efektīvākus veidus, lai uzrunātu neaizsargātos jauniešus un iesaistītu viņus iejaukšanās pasākumos atbilstoši šo jauniešu sociāli demogrāfiskajam kontekstam.

Trīs detalizēti pārskati par visaktuālākajiem jautājumiem katru gadu tiek publicēti kā attiecīgā gada īpašās tēmas, izmantojot informāciju, ko EMCDDA sniedz ES dalībvalstis, kandidātvalstis un Norvēģija (Norvēģija EMCDDA darbā ir iesaistījusies kopš 2001. gada) valstu ziņošanas procesa ietvaros.

Visas īpašās tēmas (angļu valodā) un to kopsavilkumi (23 valodās) ir pieejami EMCDDA vietnē:
<http://www.emcdda.europa.eu/publications/selected-issues>